

Ανιχνεύοντας αυτοβιογραφικές πληροφορίες στην ποίηση του Αρχίλοχου. Προκλήσεις και προβλήματα.

Αγγελική (Γιούλη) Χρονοπούλου, δ.φ.

Εισαγωγικά

Είναι άραγε εύκολο να διακρίνει κανείς βιογραφικά στοιχεία στο έργο ενός ποιητή που έζησε πριν από χιλιάδες χρόνια και για τον οποίον ελάχιστες πηγές σχετικά με τη ζωή του έχουν επιζήσει; Είναι, αλήθεια, σωστό να ταυτίζει κάποιος το πρώτο ρηματικό πρόσωπο που χρησιμοποιείται σε ένα ποίημα με τον ίδιο τον ποιητή και αντίστοιχα τις καταστάσεις που περιγράφονται σ' αυτό με την πραγματικότητα; Είναι, τέλος, αναγκαίο να ανασυνθέτει κάποιος την όλη προσωπικότητα και ζωή ενός ανθρώπου μέσα από λίγες λέξεις που επιβίωσαν; Έχει, με άλλα λόγια, κάποια σημασία να γνωρίζει κανείς αν η προσωπικότητα του δημιουργού ταυτίζεται με την προσωπικότητά του ως ανθρώπου;

Από την άλλη, δεν είναι μια φυσική ροπή του αναγνώστη να βλέπει πίσω από κάθε δημιούργημα τον ίδιο τον δημιουργό; Δεν είναι πιο συναρπαστικό να νιώθει ότι έχει τη δυνατότητα να ξαναχτίσει την εικόνα ενός προσώπου που κληροδότησε ένα μέρος του εαυτού του στις επόμενες γενιές;

Στην περίπτωση του Αρχίλοχου, πάντως, τέτοιες διερωτήσεις είναι ιδιαίτερα δυσερέυνητες, αλλά την ίδια ώρα ερεθιστικές, αφού κατ' αρχάς ούτε ένα ποίημά του δεν έχει διασωθεί ακέραιο. Το όλο υλικό είναι αποσπασματικό και περιορισμένο. Επιπλέον, οι αρχαιολογικές και ιστορικές ενδείξεις στις οποίες μπορεί να στηριχθεί ο μελετητής, καθώς και οι αναφορές αρχαίων συγγραφέων είναι εξίσου λιγοστές και προβληματικές, ενώ ακόμη και οι πληροφορίες για την εποχή στην οποία έζησε είναι ανεπαρκείς.

Παρ' όλ' αυτά, εξακολουθεί να αξίζει η προσπάθεια σταχυολόγησης εκείνων των πληροφοριών από τα απομεινάρια της ποίησής του που μπορούν να αξιοποιηθούν στη βιογραφία του.

Οι εξωκειμενικές ενδείξεις

Σχολιάζοντας σύντομα τα αρχαιολογικά δεδομένα που παρέχουν πληροφορίες για τον ποιητή, όπως τα μνημεία / επιγραφές του Μνησιέπη και του Σωσθένη στην Πάρο, επισημαίνουμε ότι, μολονότι δεν βρέθηκαν *in situ*,¹ ανήκαν, καθώς φαίνεται, στο λεγόμενο Αρχιλόχειο, το ηρώο προς τιμήν του ποιητή στην Πάρο,² για το οποίο πάντως δεν γνωρίζουμε πότε ιδρύθηκε. Και τα δυο κάνουν λόγο για τις υπηρεσίες του Αρχίλοχου προς το νησί του, ενώ περιλαμβάνουν αποσπάσματα ποιημάτων του ως

¹ Η επιγραφή του Μνησιέπη βρέθηκε στην κοιλάδα του Έλιτα στην Πάρο, 3 χιλ. από την Παροικιά της Πάρου, ενώ η επιγραφή του Σωσθένη βρέθηκε στην εκκλησία της Εκατοντατυλιανής στην Παροικιά.

² «Μνησιέπει ο θεός ἔχρησε λῶιον καὶ ἄμεινον εἶμεν/ τι]μῶντι Ἀρχίλοχον τὸμ ποιητάν, καθ' ἃ ἐπινοεῖ[:]/ Χρήσαντος δὴ τοῦ Ἀπόλλωνος ταῦτα, τὸν τε τόπον/ καλοῦμεν Ἀρχιλόχειον καὶ τοὺς βωμοὺς ἰδρύμεθα/ καὶ θύομεν καὶ τοῖς θεοῖς καὶ Ἀρχιλόχοι καὶ/ τιμῶμεν αὐτόν, καθ' ἃ ὁ θεὸς ἐθέσπισεν ἡμῖν».

επικύρωση των λεγομένων.³ Ωστόσο, είναι πολύ μεταγενέστερα της εποχής του ποιητή.⁴

Σχετικά με την αξιολόγηση των αρχαίων αναφορών στον Αρχίλοχο (Ηρόδοτος, Κριτίας, Πίνδαρος, Ηράκλειτος, Αριστοτέλης, Συνέσιος), πρέπει να συνεκτιμηθεί η προσωπική στάση των συγγραφέων και οι σκοπιμότητες που ενδεχομένως υπηρετούσαν. Για παράδειγμα, οι αριστοκράτες Πίνδαρος και Κριτίας δύσκολα θα ανέχονταν τις ανατρεπτικές ιδέες του Αρχίλοχου.⁵

Πάντως, είναι αλήθεια ότι οι αρχαίες πηγές αντιμετωπίζουν τα ποιήματα του Αρχίλοχου ως αναντίρρητα αυτοβιογραφικά. Χαρακτηριστικά, ο Συνέσιος⁶ (*Περί ενυπνίων* 27) αναφέρει: «*Ἀλκαῖος καὶ Ἀρχίλοχος, οἱ δεδαπανήκασι τὴν εὐστομίαν εἰς τὸν οἰκέτον βίον ἐκάτερος, καὶ τοῖνυν ἢ διαδοχῇ τοῦ χρόνου τηρεῖ τὴν μνήμην, ὧν τε ἤλγησαν, ὧν τε ἤσθησαν*» (Ο Αλκαίος και ο Αρχίλοχος, που ξόδεψαν την καλλιπέπια / ποίησή τους με τη δική του ζωή ο καθένας, κι έτσι το πέρασμα του καιρού διατηρεί στη μνήμη όσα βίωσαν με πόνο και όσα ένιωσαν).

Ο Πίνδαρος, πάλι, (*Πυθιόνικος* 2, στ. 97-101) αντιμετωπίζει τον Αρχίλοχο μάλλον ως παράδειγμα προς αποφυγήν, με πεποίθηση για την αλήθεια της κρίσης, παρά την επισήμανση της χρονικής απόστασης: «*ἐμὲ δὲ χρεῶν φεύγειν δάκος ἀδινὸν κακαγοριᾶν εἶδον γὰρ ἐκάς ἐὼν τὰ πόλλ' ἐν ἀμαχανία ψογερὸν Ἀρχίλοχον βαρυλόγοις ἔχθεσιν παινόμενον*» (Μα εγώ ν' αποφεύγω χρωστώ την κακιά, την πικρή δαγκανιάρικη γλώσσα, γιατί ξέρω, αν και τόσο μακριά του, πως ο Αρχίλοχος ο ψογερός, κακορίζικα πάντοτε ζούσε και βαρύλογες μόνο τον πάχαιναν έχθρες).⁷

Επιπλέον, υπάρχει το γνωστό απόσπασμα του Κριτία (44DK)⁸, στο οποίο ο αφηγητής κατηγορεί τον Αρχίλοχο για ευρεία χρήση στοιχείων του εαυτού του στην ποίησή του και αποκάλυψη κακόφημων γεγονότων της ζωής του, όπως τη δουλική του καταγωγή, τη φτώχεια του, την ασέλγειά του, τις ύβρεις του εναντίον των φίλων του και κυρίως την εγκατάλειψη της ασπίδας του στη μάχη. Αυτό το απόσπασμα προφανώς απηχεί την αντίληψη ότι τα ποιήματα του Αρχίλοχου βασίζονταν στις προσωπικές του εμπειρίες.

Παρά ταύτα, πρέπει να επισημάνουμε ότι όλοι οι αρχαίοι συγγραφείς που ασχολούνται με τον Αρχίλοχο ανήκουν σε μεταγενέστερη εκείνου εποχή. Είχε πάντως σχηματιστεί η πεποίθηση ότι ήταν «υβριστής».

³ Κατά την Polly Low «Lives from stone: epigraphy and biography in Classical and Hellenistic Greece», σ. 147-174 στο *Creative lives in Classical Antiquity: Poets, Artists and Biography* (ed. R. Fletcher, J. Hanink, Cambridge U. P., 2016), η επιγραφή του Σωσθένη βασίζεται και σε άλλη πηγή, την αναφορά του ιστορικού Δημέα, ενώ του Μνησιέπη είναι μάλλον αιτιολογικό κείμενο για την εγκαθίδρυση της λατρείας του ποιητή (σχετικοί χρησμοί, κλπ.).

⁴ Το μνημείο του Μνησιέπη χρονολογείται στον 3^ο αι. π.Χ., ενώ το μνημείο του Σωσθένη στον πρώιμο 1^ο αιώνα π.Χ.

⁵ Όπως αναφέρει και ο Η. Κωστόπουλος (*Αρχίλοχος «Μοιχός, Υβριστής και Λάγνος»*, Φαρφουλάς, 2009), «κάθε βιογραφικό σενάριο βασισμένο σε αρχαίες παραδόσεις χρεώνεται με τις σκοπιμότητες που εκείνες υπηρετούσαν» (σ. 85-86), ενώ «η αρχαία βιογραφία στηρίχθηκε στη δυσμενή κριτική του Κριτία», (σ. 82).

⁶ Φιλόσοφος από την Κυρήνη της Β. Αφρικής (περ. 370 – περ. 413 μ.Χ.)

⁷ Ο Πίνδαρος επίσης στον 9^ο Ολυμπιόνικο προς τιμήν του Εφάρμοστου συγκρίνει την ανεπάρκεια του μέλους του Αρχίλοχου με τη δική του φροντισμένη και εμπνευσμένη από τις Μούσες ποίηση.

⁸ Σχολιάζεται και από τον Αιλιανό στην *Ποικίλη Ιστορία* 10.13.

Για λόγους πληρότητας παραθέτουμε και το απόσπασμα 42 του Ηράκλειτου, στο οποίο αναφέρει το όνομα του Αρχίλοχου με διάθεση επικριτική, χωρίς ωστόσο να είναι σαφές από πού αυτή αντλείται: *Τὸν τε Ὀμηρὸν ἔφρασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως.* (Τον Ὀμηρο αξίζει απ' τους αγώνες να τον διώχνουν και να τον ραπίζουν, όπως και τον Αρχίλοχο).⁹

Οι ενδοκειμενικές ενδείξεις

Η εποχή του Αρχίλοχου

Ακόμη και η χρονολόγηση του ίδιου του Αρχίλοχου βασίζεται κυρίως στα ποιήματά του, στα οποία πιθανότατα στηρίζονται και οι σχετικές αναφορές αρχαίων συγγραφέων. Κάποια από τα ποιήματα προσφέρουν πράγματι αδρές ενδείξεις χρονολόγησής τους.

Το ποίημα 19W περιλαμβάνει την πιο κρίσιμη πληροφορία: πρόκειται για την αναφορά στον Γύγη, βασιλιά της Λυδίας, στοιχείο που οδήγησε την πλειονότητα των μελετητών στο συμπέρασμα ότι το ποίημα ήταν σύγχρονο του Γύγη. Αυτή η συνεπαγωγή ενισχύεται από τη σαφή αναφορά του Ηροδότου στο σύγχρονο των δύο ανδρών (1.12.2 «κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γενόμενος»),¹⁰ όπως και από τον ενεστώτα χρόνο που χρησιμοποιείται στο ποίημα (*μέλει, ἀγαίομαι, οὐκ ἐρέω*),¹¹ αν και δεν μπορεί να αποκλειστεί η χρήση του ενεστώτα ως αναφορά σε κάτι προγενέστερο, πλην όμως συμβολικά καθιερωμένο και ξακουστό, όπως τα πλούτη του Γύγη. Με άλλα λόγια η αναφορά στον Γύγη θα μπορούσε να είναι απλώς ένα *terminus post quem*.¹² Από την άλλη, και η χρονολόγηση της ζωής και της βασιλείας του Γύγη δεν είναι με ακρίβεια προσδιορισμένη, αν και πιθανολογείται η τοποθέτησή της στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ.¹³ (τοποθέτηση πάντως υποβοηθούμενη, αντιστρόφως, και από το ποίημα).

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο εσωτερικής χρονολόγησης είναι η αναφορά του Αρχίλοχου στο φαινόμενο της ολικής έκλειψης ηλίου στο ποίημα 122W.¹⁴ Το πιθανότερο είναι πως η έμπνευση για το αρχιλόγειο ποίημα δόθηκε από την (ολική στην Πάρο) έκλειψη του 648 π.Χ., παρότι κάποιοι μελετητές την ταύτισαν με την ολική

⁹ Η κοινή αναφορά και στον Ὀμηρο δεν επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι η επικριτική διάθεση σχετίζεται με την κακή φήμη, παρά με την υπέρβαση των προγενέστερων «δασκάλων».

¹⁰ Ηροδότου Ιστορία, 1.12.2 «καὶ μετὰ ταῦτα ἀναπανομένου Κανδαύλεω ὑπεκδύς τε καὶ ἀποκτείνας αὐτὸν ἔσχε καὶ τὴν γυναικα καὶ τὴν βασιλῆην Γύγης, τοῦ καὶ Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γενόμενος, ἐν ἰάμβῳ τριμέτρῳ ἐπεμνήσθη».

¹¹ «Του Γύγη του πολύχρυσου τα πλούτη δεν τα θέλω, κι ὅ,τι οἱ θεοὶ χαρίζουν δεν με νοιάζει, κι οὔτε νιώθω ζήλεια...» (Μτφ. Ι.Θ. Κακριδής)

¹² Αυτό αναφέρει και ο Σκιαδάς (*Αρχαϊκός λυρισμός 1*, Αθήνα 1986, σ. 87), που θεωρεί αυθαίρετο συμπέρασμα την «ισοχρονία» του Ηροδότου.

¹³ Ο Jacoby F. («The date of Archilochus», *CQ* 35, 1941, σ. 97-109) τοποθετεί τη βασιλεία του μεταξύ 687-651 π.Χ.

¹⁴ «*χρημάτων ἄελπτον οὐδὲν ἔστιν οὐδ' ἀπόμοτον οὐδὲ θαυμάσιον, ἐπειδὴ Ζεὺς πατὴρ Ὀλυμπίων ἐκ μεσαμβρίας ἔθηκε νύκτ', ἀποκρύψας φάος ἡλίου λάμποντος, λυγρὸν δ' ἦλθ' ἐπ' ἀνθρώπους δέος. ἐκ δὲ τοῦ καὶ πιστὰ πάντα κάπνελπτα γίνεται ἀνδράσιν*»: «Πράγμα δεν είναι ανέλπисто κανένα οὐτ' ἐξω απ' ὄρκο, μηδὲ τίποτε ἀλλόκοτο στον κόσμο, αφοῦ ο πατέρας των Ὀλυμπίων ἐκρυψεν, ο Δίας, το φέγγος του ἡλίου που ἴλαμπε, κι ἔφερε νυχτιά καταμεσῆς της μέρας - κι ω! κρύος ἰδρώτας ἔκοψε τρομάρας τους ἀνθρώπους.» (Μτφ. Π. Λεκατσός).

έκλειψη του ήλιου στη Θάσο το 711 π.Χ.¹⁵ Στην περίπτωση αυτή ασφαλώς ο Αρχίλοχος δεν θα αναφερόταν σ' αυτό το συμβάν, αν δεν το είχε βιώσει σε χρόνο πολύ κοντινό στη σύνθεση του τραγουδιού του, ενώ ιδιαίτερη σημασία έχει και το ότι το κατέστησε αντικείμενο της ποίησής του, ανεξάρτητα από τη χρονολογία του.

Ομοίως, η αναφορά στα «Μαγνήτων κακά»¹⁶ στο ποίημα 20W αποτελεί άλλον έναν ιστορικό υπαινιγμό, αν και δεν είναι σαφές ποια συμφορά υπονοείται, αφού η πόλη της Μαγνησίας δεν καταστράφηκε μόνο μία φορά. Ωστόσο, μοιάζει πιθανότερο η καταστροφή που αναφέρεται στο ποίημα να είναι αυτή που προκλήθηκε από τους Κιμμέριους το 652 π.Χ., ένα γεγονός που προκάλεσε μεγάλο αντίκτυπο στην αρχαιότητα.

Ακόμη ένα ιστορικό στοιχείο που αναφέρεται συχνά από τον Αρχίλοχο (116W, 102W...) είναι ο αποικισμός της Θάσου από τους Πάριους, όντας μάλιστα η κύρια πηγή γι' αυτό το γεγονός, μολονότι υπάρχει και εδώ αμφιβολία για τη χρονολογία του. Φαίνεται, πάντως, πιθανότερο πως συντελέστηκε στο πρώτο μισό του 7ου αιώνα π.Χ. (ίσως γύρω στο 680- 670) από Πάριους αποίκους με οικιστή τον Τελεσικλή, πατέρα του Αρχίλοχου. Ο ίδιος ο ποιητής συμμετείχε στη δεύτερη αποικιστική επιχείρηση των Παρίων στη Θάσο περί τα μέσα του 7ου αιώνα (περί το 660-650).¹⁷ Το νησί βρισκόταν τότε υπό την κατοχή του θρακικού φύλου των Ηδώνων, που είχαν διαπεραιωθεί από την απέναντι ακτή του Παγγαίου, και πιθανόν ταυτίζονται με τους Σαΐους, στη σύγκρουση με τους οποίους αναφέρεται ο Αρχίλοχος (5W).

Αλλα αποσπάσματα κάνουν μόνον υπαινιγμούς – και όχι ασφαλείς – σε ιστορικά συμβάντα. Έτσι, η αναφορά στην Ευβοϊκή σύγκρουση (3W)¹⁸ δεν υπονοεί κατ' ανάγκην τον πόλεμο του Ληλαντίου πεδίου, αλλά, κι αν αυτό συμβαίνει, δεν δίνει πάλι παρά μια αδρή ένδειξη, καθότι αφενός η χρονολόγηση του πολέμου αυτού είναι επίσης επισφαλής,¹⁹ αφετέρου θα μπορούσε να αναφέρεται σε ένα προγενέστερο, αλλά διάσημο γεγονός, αφού, πλην αυτής της σύγκρουσης, σε άλλες εποχές η Χαλκίδα με την Ερέτρια έζησαν ειρηνικά, όπως αναφέρει και ο Στράβωνας (X.1.12). Ωστόσο,

¹⁵ Blackway, A. «The date of Archilochus» στο *Greek poetry and life*, Essays presented to Murray, Oxford, 1936, σ. 34-55, ο οποίος γενικά τοποθετεί τον Αρχίλοχο γύρω στο 700 π.Χ.

¹⁶ Η έκφραση έγινε παροιμιώδης, αναφερόμενη «επί των μεγίστων και αλγεινοτάτων δεινών».

¹⁷ Ο Jean Pouilloux (*Archiloque et Thasos: Histoire et poesie*, Genève, 1963) πρότεινε την εξής χρονολόγηση: πρώτες επαφές γύρω στο 710 από τον Τέλλη, παππού του Αρχίλοχου, το πρώτο αποικιστικό κύμα στα 680 από τον γιο του Τέλλη και πατέρα του Αρχίλοχου, Τελεσικλή, και το δεύτερο στα 650 υπό τον Αρχίλοχο. Ο Lesky (*Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, σ. 174) εκτιμά ότι ο Τέλλης ήταν ο οικιστής της Θάσου και, βασισμένος στον Πausανία, τον θεωρεί μάλλον προπάππο του Αρχίλοχου. Όπως αναφέρουν οι Arthur Muller & Dominique Mulliez: («Από την Οδώνιδα στην Θάσο Θράκες και Έλληνες 8^{ος} – 6^{ος} αιώνας π.Χ.: Προσπάθεια απολογισμού», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Έλληνες και Θράκες στην παράλια ζώνη και την ενδοχώρα της Θράκης στα χρόνια πριν και μετά τον μεγάλο αποικισμό», Θάσος, 2008), μια πιο πρόσφατη απόπειρα χρονολόγησης του αποικισμού από τον Francois Salviat μετατοπίζει κατά τι αυτές τις χρονολογίες: πρώτο κύμα, Τελεσικλής στα 670, δεύτερο Αρχίλοχος – Γλαύκος στα 663 (θα μπορούσε να είναι και ένα μαζικό κύμα). Η αποίκηση (με κίνητρο ορυκτό πλούτο και μεταλλουργία) συντελέστηκε στη δεκαετία 670-660 με βίαιο τρόπο, που οδήγησε στην πλήρη εξαφάνιση κάθε θρακικού στοιχείου τον 5^ο αιώνα.

¹⁸ Το ποίημα κάνει λόγο για «δεσπότης Ευβοίης», που μάχονται όχι με τηλέμαχα αλλά με αγχέμαχα όπλα, όπως είναι γνωστό ότι έγινε ο πόλεμος του Ληλαντίου πεδίου..

¹⁹ Φαίνεται πάντως πιθανότερο ο πόλεμος αυτός, όπως πειστικά χρονολογήθηκε από τον Blackway (ό.π.) να έγινε στο τέλος του 8^{ου} – αρχές του 7^{ου} αιώνα, γύρω στο 700 π.Χ.

πολλοί μελετητές αμφισβητούν ότι πρόκειται για αναφορά στον πόλεμο αυτόν, τον οποίον θεωρούν ότι δεν έζησε ο Αρχίλοχος, αν και δεν λείπουν αυτοί που εξ αιτίας αυτής της αναφοράς τον θεωρούν σύγχρονο του.²⁰

Παρ' όλα τα παραπάνω εμπόδια και τη δυνατότητα πολλαπλών ερμηνειών, μια καθολική εξέταση όλων αυτών των αναφορών θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι πιθανότατα ο Αρχίλοχος άκμασε στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ.

Το πρόβλημα του α' ενικού προσώπου

Ο Αρχίλοχος έγραψε προσωπική ποίηση, είναι μάλιστα ο πρώτος ποιητής που το έκανε αυτό.²¹ Με τον όρο αυτόν εννοούμε κατ' αρχήν ότι χρησιμοποίησε το α' ενικό πρόσωπο στην ποίησή του. Τούτο το δεδομένο, ωστόσο, δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι τα γεγονότα που περιέγραψε και τα συναισθήματα που εξέφρασε ήταν υποχρεωτικά γεγονότα και συναισθήματα της προσωπικής του ζωής, τουλάχιστον όχι κατ' ανάγκην σε όλο το εύρος της ποίησής του. Μολονότι για αρκετό διάστημα είχε επικρατήσει αυτή η πεποίθηση, πρέπει να σημειώσουμε πως η πλέον πρόσφατη τάση της κριτικής είναι ότι δεν πρόκειται κατά βάση για αυτοβιογραφική ποίηση.²² Κι αυτό γιατί πίσω από το α' ενικό μπορεί να κρύβεται οποιοδήποτε (πραγματικό ή παραδοσιακό) πρόσωπο αποφάσιζε ο ποιητής να υποδυθεί, πράγμα που αποτελούσε, άλλωστε, γνώρισμα και σύμβαση της ιαμβικής ποίησης.²³ Το γεγονός ότι για πρώτη φορά ποιητής μιλά στο α' ενικό δίνει πράγματι μια θέση στο άτομο, ωστόσο ο ποιητής εκείνης της περιόδου ήταν στην πραγματικότητα ένα δημόσιο πρόσωπο, που απάγγελνε / τραγουδούσε μια εξίσου δημόσια ποίηση σ' ένα δεδομένο (και συνήθως ιερό) πλαίσιο, έτσι ώστε «δεν μιλούσε με την προσωπική του φωνή, αλλά αποτελούσε κάποιο στερεότυπο».²⁴ Φαίνεται πως η έννοια του «εγώ» εκείνη την εποχή δεν εξέφραζε τόσο μια μύχια υποκειμενικότητα (άλλωστε και σήμερα το ποιητικό εγώ δεν ταυτίζεται με τον ποιητή ως άτομο), όσο ένα είδος συλλογικού «εγώ», τη μεταφορά κοινών συναισθημάτων.²⁵ Κάποιοι μελετητές

²⁰ Ο Blackway τοποθετεί τον Αρχίλοχο στον καιρό του Αηλαντίου πολέμου, ωστόσο πολλοί αμφισβητούν ότι ο Αρχίλοχος έζησε τον πόλεμο αυτόν, που θεωρείται σύγχρονος του Ησίοδου.

²¹ Ο Περυσινάκης (*Αρχαϊκή λυρική ποίηση*, Παπαδήμας, 2012, σ. 119) ισχυρίζεται ότι ο πρώτος ατομικός συγγραφέας, αυτός που μίλησε πρώτος για το άτομό του είναι ο Ησίοδος, ωστόσο παραδέχεται ότι ο Αρχίλοχος είναι ο πρώτος που εξέφρασε τις προσωπικές του αγωνίες και ανακάλυψε το «εγώ».

²² «Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν πλέον ότι δεν πρόκειται για αυτοβιογραφική ποίηση.» αναφέρει η καθηγήτρια. J. Clay Strauss του Παν/μίου Βιρτζίνια στο ντοκιμαντέρ του Γ. Τριτσιμιπίδα «Αρχίλοχος ο Πάριος» με τους συνέδρους του Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Αρχίλοχος και η εποχή του» (Πάρος 2005). Οι συνεντεύξεις φιλοξενούνται στο τεύχος «Αρχίλοχος ο Πάριος», διαθέσιμο στο διαδίκτυο

http://www.tritsibidas.gr/gr/index.php?option=com_content&view=article&id=19&catid=17&Itemid=44

²³ Όπως αναφέρει και η Κούμα, Γ. «Η γυναίκα στην ποίηση του Αρχίλοχου» στο *Η αρχαία λυρική ποίηση και η διαχρονική της επίδραση*, ΠΕΦ Σεμινάριο 41, 2014, τόσο ο Dover όσο και ο West τάσσονται με αυτή την άποψη. Οι Easterling, Knox (*Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 176), υπογραμμίζουν την ελευθερία του ποιητή να υποδυεται πρόσωπα, χωρίς, ωστόσο, να αποκλείουν την έκφραση προσωπικών αισθημάτων προς πραγματικά πρόσωπα.

²⁴ D. Clay, Παν/μιο Duke της Β. Καρολίνας στο ντοκιμαντέρ «Αρχίλοχος ο Πάριος» και στο αντίστοιχο τεύχος (ό.π.).

²⁵ Βλ. Κωστόπουλος (*Αρχίλοχος «Μοιχός, Υβριστής και Λάγνος»*, Φαρφουλάς, 2009, σ. 80), Περυσινάκης (*Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση*, Παπαδήμας, 2012, σ. 119).

πιστεύουν ότι ακόμη και «η φιλοσοφία που αναβλύζει απ' τα ποιήματά του δεν είναι αναγκαστικά προσωπική».²⁶

Το απόσπασμα του Αριστοτέλη

Ένα απόσπασμα από τη Ρητορική του Αριστοτέλη έγινε αφορμή για μεγάλη συζήτηση γύρω από αυτό το πρόβλημα, αφού περιγράφει ως χαρακτηριστικό της αρχιλόχειας (υβριστικής) ποίησης το γεγονός ότι συχνά ο ποιητής βάζει λόγια στο στόμα κάποιου άλλου. Συγκεκριμένα, γράφει ο Αριστοτέλης (*Ρητορική*, Γ.17.1418b 25-32): «*ἕτερον χρῆ λέγοντα ποιεῖν ... ὡς Ἀρχίλοχος ψέγει: ποιεῖ γὰρ τὸν πατέρα λέγοντα περὶ τῆς θυγατρὸς ἐν τῷ ἰάμβῳ «χρημάτων ἄελπτον» καὶ τὸν Χάρωνα τὸν τέκτονα ἐν τῷ ἰάμβῳ οὗ ἢ ἀρχὴ «οὐ μοι τὰ Γύγεω»*» («εάν πάλι θελήσουμε να μιλήσουμε για τα ήθη του αντιπάλου μας, μπορούμε να χαρακτηρισθούμε ως υβριστές ή ως αγροίκοι, πρέπει τις σχετικές με τα ήθη φράσεις μας να τις τοποθετούμε στο στόμα κάποιου άλλου, όπως κάνει... και ο Αρχίλοχος, όταν θέλει να ψέξει κάποιον. Πράγματι, στο ιαμβικό ποίημά του βάζει στο στόμα του πατέρα την εξής φράση για τη θυγατέρα του: *Δεν υπάρχει τίποτε ανέλπисто, ούτε πρέπει κάποιος να παίρνει ὄρκο πως κάτι είναι αδύνατο*. Ο ίδιος Αρχίλοχος στο άλλο ιαμβικό του ποίημα που αρχίζει με το στίχο *Δεν με νοιάζει για τα πλούτη του Γύγη* παρουσιάζει τον τέκτονα Χάρωνα να μιλά.»). Αυτή η επισήμανση οδήγησε πολλούς μελετητές να αμφισβητήσουν οποιαδήποτε αυτοβιογραφική χρήση του α' ενικού προσώπου από πλευράς του Αρχίλοχου, εφόσον ο ποιητής είχε τη συνήθεια να υποδύεται άλλα πρόσωπα, στοιχείο που συνδέεται με τη θεωρία για την ιεροτελεστική λειτουργία του ιάμβου (που θα αναπτυχθεί στη συνέχεια). Χωρίς να υποτιμούμε, φυσικά, αυτό το συμπέρασμα, μπορούμε, ωστόσο, από την άλλη, να εγείρουμε κάποιες ενστάσεις: Στην περίπτωση των δύο αυτών ποιημάτων ο Αρχίλοχος με κάποιον τρόπο καθιστούσε σαφές ότι δεν είναι ο ίδιος ο ομιλών. Μολονότι και από τα δύο ποιήματα δεν επέζησε το τέλος (ούτε η αναφορά στον Χάρωνα), έχουμε το δικαίωμα να υποθέσουμε ότι πιθανότατα υπήρχε κάποιος ακροτελεύτιος στίχος του τύπου: «έτσι μίλησε ο Χάρων ο ξυλουργός». Επιπλέον, ο Αρχίλοχος θα μπορούσε να κάνει χρήση αυτής της τεχνικής και σε άλλες περιπτώσεις στις οποίες θα είχε την πρόθεση να διαχωρίσει τον εαυτό του από τον αφηγητή. Φυσικά, είναι δυνατόν κάποιος να υποστηρίξει ότι πιθανόν άλλα παρόμοια φινάλε έχουν, αναλόγως, επίσης χαθεί. Ωστόσο, και πάλι μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι μάλλον δεν είναι τυχαίο που ο Αριστοτέλης αναφέρει μόνο τα δύο αυτά αποσπάσματα χωρίς κανένα υπονοούμενο για ύπαρξη άλλων παρόμοιων.²⁷

Σε κάθε περίπτωση, εγείρονται ερωτήματα: Ποιος ήταν ο Χάρων ο ξυλουργός; Ήταν πραγματικό ή φανταστικό πρόσωπο; Ήταν ένα πρόσωπο της παράδοσης²⁸ ή ένας σύγχρονος του ποιητή πολίτης; Η αναφορά σ' αυτόν ήταν ένα σατιρικό και ειρωνικό σχόλιο ή απλώς ένα στοιχείο έκπληξης ή ακόμη μια έμμεση ομολογία των δικών του σκέψεων; Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι μ' αυτόν τον τρόπο ο Αρχίλοχος «ψέγει» και

²⁶ D. Clay (ό.π.).

²⁷ Ωστόσο, ο Dover (*The poetry of Archilochus*, Genève, 1963) δεν είναι σίγουρος ότι υπήρχαν τελικές λέξεις που υποδείκνυαν την ταυτότητα του αφηγητή, επειδή στις προ γραφής κοινωνίες το πρόσωπο του οποίου τα συναισθήματα εκφράζονταν ήταν καθολικά αναγνωρίσιμο λόγω της γνώσης της κοινότητας για το όλο πλαίσιο. Κατ' αναλογία, υποθέτει ότι ο Αρχίλοχος θα μπορούσε να υποδύεται οποιαδήποτε προσωπικότητα ήθελε χωρίς κανένα ρίσκο να ταυτιστεί με αυτήν την προσωπικότητα.

²⁸ Ο ξυλουργός ήταν ένα παραδοσιακό παράδειγμα ενός άντρα εργάτη. Ο Αρχίλοχος θα μπορούσε να τον χρησιμοποιήσει ως αντίστιξη στον πλούσιο βασιλιά Γύγη.

τοποθετεί τις σκέψεις του στο στόμα ενός άλλου, άρα αναγνωρίζει τον ίδιο τον ποιητή πίσω από το προσωπίο, δηλαδή κάθε άλλο παρά αμφισβητεί το αυτοβιογραφικό στοιχείο, εφόσον μάλιστα υποδεικνύει αυτήν την τεχνική ως κάλυψη για την έκφραση προσωπικών συναισθημάτων και στάσεων. Η πιθανότερη περίπτωση είναι ότι ο Αρχίλοχος εκφράζει τις δικές του ιδέες, διακηρύσσοντας, για παράδειγμα, τη νέα αντίληψη ότι το απλό και οικείο είναι προτιμότερο από το εντυπωσιακό και μακρινό («*ἀπόπροθεν γάρ ἐστὶν ὀφθαλμῶν ἐμῶν*»: είναι όλα τούτα πέρ' από τα μάτια μου, 19W, το ποίημα για τον Γύγη).

Στο ίδιο συμπέρασμα θα οδηγηθούμε αν εξετάσουμε το δεύτερο ποίημα «*χρημάτων ἄελπτον*» (122W, το ποίημα για την έκλειψη). Και εδώ έχει χαθεί το τμήμα στο οποίο φαίνεται ότι μιλά ο πατέρας προς την κόρη και φυσικά δεν γνωρίζουμε για ποιον πρόκειται (θα μπορούσε να είναι ο Λυκάμβης ή ο Αρχηνακτίδης, που αναφέρεται στο ποίημα ή κάποιος άλλος),²⁹ ωστόσο φαίνεται ότι ο Αρχίλοχος εκφράζει την αντίληψή του σχετικά με το ευμετάβλητο των ανθρωπίνων πραγμάτων και την αβεβαιότητα της ανθρώπινης ζωής. Αυτή η προσέγγιση είναι γνωστή πεποίθηση του ποιητή, όπως προκύπτει και από άλλα αποσπάσματα του έργου του (13W, 128W, 130W), ανεξάρτητα αν πράγματι αυτή ταυτιζόταν και με τα συναισθήματα και τις αγωνίες των ανθρώπων της εποχής του.

Το πρόβλημα του Λυκάμβη

Η περίπτωση του Λυκάμβη και της οικογένειάς του, που συχνά αναφέρονται στα ποιήματα του Αρχίλοχου, είναι με τη σειρά της ενδεικτική του όλου προβλήματος και καταδεικνύει μ' έναν τρόπο τις δυσκολίες της προσπάθειας να εκτιμηθούν και να αντληθούν αυτοβιογραφικά στοιχεία. Το βασικό ερώτημα, βεβαίως, είναι κατά πόσον ο Λυκάμβης και η οικογένειά του ήταν πραγματικά πρόσωπα ή όχι.

Οι αρχαίοι σχολιαστές στο σύνολό τους πίστευαν ότι όλα τα περιστατικά που συνδέονταν με την εν λόγω οικογένεια ήταν πραγματικά. Για την ακρίβεια, η κοινώς αποδεκτή αφήγηση ήταν ότι η οικογένεια του Αρχίλοχου είχε σχέσεις με την οικογένεια του Λυκάμβη, που οδήγησαν μάλιστα στον αρραβώνα του ποιητή με τη μεγαλύτερη κόρη του, τη Νεοβούλη. Ο αρραβώνας εντέλει διαλύθηκε, επειδή ο Λυκάμβης άλλαξε γνώμη. Από αυτό το γεγονός προκλήθηκε η οργή του Αρχίλοχου, που οδήγησε στη σύνθεση μερικών υβριστικών ποιημάτων εναντίον της οικογένειας (172W, 54W, 71W, 174-7W, 206W, 196aW...). Διαμορφώθηκε μάλιστα μια παράδοση, σύμφωνα με την οποίαν ο Λυκάμβης και οι δύο κόρες του αυτοκτόνησαν από ντροπή λόγω των ποιημάτων του Αρχίλοχου.³⁰

Ωστόσο, σύμφωνα με μια άλλη οπτική,³¹ που δεν πρέπει να υποτιμηθεί, ο Λυκάμβης και η οικογένειά του δεν υπήρξε στην πραγματικότητα. Ήταν πρόσωπα της παράδοσης που χρησιμοποίησε ο Αρχίλοχος ως εύκολα αναγνωρίσιμους στόχους στις επιθέσεις

²⁹ Ίσως δεν υπήρχε καμιά αναφορά σε πατέρα. Ίσως ο Αριστοτέλης από μια φράση «η κόρη μου» συμπέρανε ότι μιλά ο πατέρας, εφόσον πίστευε ότι ο Αρχίλοχος δεν είχε κόρη, αφού πράγματι δεν υπάρχει κάποια απόδειξη ότι ο Αρχίλοχος παντρεύτηκε ποτέ («*γάμον μὲν οὐκ ἔδαισάμην*», 197W).

³⁰ Ο Αρχίλοχος σε ποίημά του αναφέρεται και στη μικρότερη κόρη του Λυκάμβη, με την οποίαν επίσης συνεννύεται, μη επιθυμώντας πια τη μεγαλύτερη Νεοβούλη. Σύμφωνα με την παράδοση, οι δύο κόρες πηγαίνουν στον Άδη υποστηρίζοντας ότι είναι παρθένες.

³¹ West, M.L. *Studies in Greek elegy and iambus*, 1974, Nagy, G. «Typologies of invective and praise», *Arethusa* 9, 1976.

του. Αυτή η άποψη συνδέεται με μίαν ειδική αντίληψη για τη λειτουργία του ίαμβου, ο οποίος ορίζεται ως υβριστικό είδος ποίησης, που παρουσιάζεται σε κοινό για λόγους διασκέδασης και συναρτάται με τελετουργικά συμφραζόμενα έχοντας αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Σ' αυτό το πλαίσιο το όνομα «Λυκάμβης» συνδέεται με τη λέξη «λύκος»³² αλλά και με τις λέξεις «ίαμβος», «διθύραμβος» (και τα δυο συνδεόμενα με τις τελετές του Διονύσου),³³ ενώ το όνομα «Νεοβούλη» με τη σημασία «νέα βουλή», δηλαδή «νέα, αλλαγμένη σκέψη», συνδεόμενη με την ιστορία του διαλυμένου αρραβώνα. Αυτή η προσέγγιση ενισχύεται από την ύπαρξη μιας παρόμοιας ιστορίας σχετικά με έναν πατέρα με δυο θυγατέρες σε ηλικία γάμου, που τραγουδιόταν στη Νάξο σε έναν κόμο (Αριστοτέλης, απ. 558).

Από την άλλη, δεν υπάρχει κάποια σαφής ένδειξη σχετικά με τις συμβάσεις υπό τις οποίες ο Αρχίλοχος συνέθεσε τον ίαμβο (ή τους ίαμβους) του, καθόσον μάλιστα, για παράδειγμα, η λέξη «ίαμβος» στο ποίημα 215W μπορεί απλώς να ερμηνευτεί ως «στίχος».³⁴ Περαιτέρω, μπορεί κάποιος να διερωτηθεί: Άραγε τα ερωτικά ποιήματα του Αρχίλοχου μπορεί να γράφτηκαν για κάποιο μη υπαρκτό πρόσωπο; Κι ακόμη το υπερβολικό πάθος των υβριστικών ποιημάτων του μπορεί να ήταν απλώς ένα παιχνίδι για να διασκεδάσει φίλους; Μολονότι, μια τέτοια άποψη μοιάζει λιγότερο πιθανή, ίσως η συγκεκριμένη κοινωνία θα μπορούσε να δημιουργήσει και να αποδεχτεί μια ανάλογη λειτουργία της ποίησης. Από την άλλη, η συχνότητα των αναφορών στον Λυκάμβη μάλλον στηρίζει την άποψη ότι ήταν σημαντική μορφή στη ζωή του. Μοιάζει έτσι πιθανότερο όλα αυτά τα κυμαινόμενα συναισθήματα (επιθυμία, έρωτας, απογοήτευση, πάθος για εκδίκηση) να προέρχονταν από συμβάντα της ζωής του, ιδίως τα συναισθήματά του απέναντι στη Νεοβούλη, που ταλαντεύονταν μεταξύ της επιθυμίας γι' αυτήν (...*χειρή Νεοβούλης θιγεῖν*) και της προσβολής εναντίον της (*δῆμος, παχεῖα, ἐργάτις*, εκφράσεις που χρησιμοποίησε κατά της Νεοβούλης σύμφωνα με αρχαίους σχολιαστές). Φυσικά, μπορούμε να διαχωρίσουμε την ιστορία του Λυκάμβη από αυτήν της Νεοβούλης, καθώς δεν αναφέρονται ξεκάθαρα από κοινού. Συνεπώς, θα μπορούσε ίσως να είναι ο Λυκάμβης μυθοπλαστικός χαρακτήρας και η Νεοβούλη πραγματικό πρόσωπο (αν και αυτή η σύλληψη αδυνατίζει από το γεγονός ότι το όνομα του Λυκάμβη εμφανίζεται στην επιγραφή του Μνησιέπη.) Όπως επίσης έχει επισημανθεί,³⁵ η ιστορία με τη Νεοβούλη και τον Λυκάμβη ίσως δεν είναι αυτοβιογραφική, είναι όμως ανθρώπινη και συνήθης, ένας αρραβώνας που χάλασε, ο φίλος που έγινε εχθρός, είναι η αποτύπωση της αλλαγής της ανθρώπινης ζωής, ένα από τα αγαπημένα θέματα του Αρχίλοχου. Ακόμη έχει υποστηριχθεί ότι και η παράδοση για την αυτοκτονία της οικογένειας θα μπορούσε να εξηγείται από το ότι ο ποιητής ενσωματώνει στοιχεία από

³² Το όνομα «Λυκάμβης» βοηθά στο να γίνει στόχος ιαμβογράφου. Αλλά, γιατί μεταμορφώθηκε σε αετό; Το ποίημα στο οποίο ο Αρχίλοχος τον υβρίζει είναι μια παραβολή με ζώα: Ο αετός και η αλεπού κάνουν συμμαχία αλλά ο αετός προδίδει την αλεπού και τρώει τα μικρά της.

³³ Οι ρίζες της ιαμβικής ποίησης πιθανότατα σχετίζονται με τις λατρευτικές εκδηλώσεις της γονιμότητας προς τιμήν του Διόνυσου και της Δήμητρας, όπου πρωταγωνιστούσαν οι αδιάντροπες πράξεις και οι βωμολοχίες, που αποσκοπούσαν στην αποτροπή του κακού. Ο Αρχίλοχος συνδέεται επίσης με τον Διόνυσο (120W): *ὡς Διονύσου ἄνακτος καλὸν ἐξάρξει μέλος οἶδα διθύραμβον οἴνωι συγκεραυνωθείς φρένας*. Λέγεται μάλιστα ότι εγκαθίδρυσε τις βακχικές τελετές στην Πάρο. Κατά τον Αριστοτέλη (*Ποιητική*, 1448b. 31), το ιαμβικό μέτρο ήταν το πιο κατάλληλο για τη σάτιρα και την υβριστική ποίηση, όντας πολύ κοντά στην καθημερινή ομιλία. Ο ίαμβος ήταν το βασικό μέσο αποτροπαϊκής έκφρασης.

³⁴ *καὶ μ' οὐτ' ἰάμβων οὔτε τερπωλέων μέλει*.

³⁵ J. Clay Strauss («Αρχίλοχος ο Πάριος» ντοκιμαντέρ, τεύχος)

παλιότερα παραδοσιακά ποιήματα, συνταιριάζοντας μοτίβα γαμήλια και σκωπτικά.³⁶ Τέλος, υπάρχει και η πολιτική ερμηνεία: ο αρραβώνας του Αρχίλοχου με την κόρη του Λυκάμβη ήταν στο πλαίσιο μιας πολιτικής συμμαχίας και αντίστοιχα η διάλυσή του ήταν ουσιαστικά πολιτική και όχι ιδιωτική.³⁷ Αυτό, πάντως, που μετά απ' όλα αυτά παραμένει ασφαλές είναι ότι ο Αρχίλοχος εκφράζει τόσο υπερτονισμένα θέματα έρωτα είτε με τόλμη³⁸ είτε με τρυφερότητα και λογικά είχε βιώσει παρόμοια αισθήματα είτε για τη Νεοβούλη είτε για άλλη γυναίκα, ενώ ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του ιάμβου, αλλά και η ελευθεριότητα των σχετικών εορτών μπορεί να εξηγήσει την τολμηρή χρήση της αισχύτητας εκ μέρους του Αρχίλοχου (196αW, 43W³⁹...).

Ποίημα 5W (η ρίψη της ασπίδας)

Άραγε ο Αρχίλοχος πέταξε πράγματι την ασπίδα του προκειμένου να σώσει τη ζωή του;⁴⁰ Η διττή απάντηση επανέρχεται και εδώ. Από τη μια, μοιάζει, αλήθεια, πολύ πιθανό να μιλά ο Αρχίλοχος για τον εαυτό του, αφού δεν φαίνεται εύλογο να διακινδύνευε τη φήμη του μιλώντας σε πρώτο ενικό πρόσωπο για φανταστικά περιστατικά (έχοντας μάλιστα συμμετάσχει στη σύγκρουση με τους Σαΐους κατά τον αποικισμό της Θάσου), από την άλλη παραμένει η πάγια ένσταση περί της χρήσης του πρώτου προσώπου ως προσωπείου, η πιθανότητα να υποδύεται κάποια άλλη προσωπικότητα, πιθανώς φανταστική, ένα χαρακτηριστικό ιδιαίτερα γνωστό στο ακροατήριό του, υπόθεση, ωστόσο, που παραμένει χωρίς απόδειξη. Παρ' όλ' αυτά, έχουμε εντέλει το δικαίωμα να υποθέσουμε ότι, ακόμη κι αν ο Αρχίλοχος δεν είχε πράγματι επιτελέσει μια τέτοια πράξη, θα ήταν πάντως σε θέση να συμπεριφερθεί με παρόμοιο τρόπο. Όποια κι αν είναι η πραγματικότητα, η αντίληψη για την αξιολόγηση της ζωής ως ανώτερης της τιμής είναι δική του. Μ' αυτή την έννοια, εκφράζει τον εαυτό του ανεξάρτητα από το αν το περιστατικό αληθεύει ή όχι. Και, συνεπώς, ίσως δεν έχει τόση σπουδαιότητα το να απαντήσουμε στο ερώτημα αν ο Αρχίλοχος πέταξε ή όχι την ασπίδα του, αλλά είναι ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι εκφράζει μια τέτοια ιδέα για πρώτη φορά – τόσο κοντά στην επική περίοδο. Υπ' αυτό το πρίσμα πρόκειται πράγματι για ένα αυτοβιογραφικό στοιχείο. Επιπλέον, θα μπορούσε να δει κανείς την εγκατάλειψη της ασπίδας ως την ευκαιρία να ξαναπολεμήσει, δηλαδή όχι ως μια δειλή κίνηση, αλλά ως μια πρακτική επιλογή, που εντέλει εντάσσεται στη λογική της προστασίας της κοινότητας. Αυτό επιβεβαιώνεται τρόπον τινά από το ποίημα του Αρχίλοχου που ταυτοποιήθηκε από πάπυρο Οξυρύγχου στα αρχεία της Οξφόρδης το 2005⁴¹ και αναφέρεται στο επεισόδιο του Τήλεφου στην Τροία, που πέτυχε αρχικά βραχύβια νίκη κατά των Ελλήνων, αλλά αργότερα νικήθηκε από τον

³⁶ Ι. Πετρόπουλος, Δημοκρίτειο Παν/μιο («Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.)

³⁷ E. Bowie, Παν/μιο Οξφόρδης («Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.). Αυτή η άποψη υποστηρίζεται και από το γεγονός ότι κανείς μελετητής δεν κατάφερε να εξηγήσει πώς η ιστορία στο μύθο του Αισώπου παραλληλίζεται με αρραβώνα μεταξύ της κόρης του Λυκάμβη και του Αρχίλοχου.

³⁸ Στο 196αW, ποίημα για τη Νεοβούλη και την «αποπλάνηση» της νεότερης αδελφής της, κατά τον Πετρόπουλο (ό.π.) παρουσιάζεται «ο πρώτος τεκμηριωμένος οργανισμός στη λογοτεχνία και γενικά θα λέγαμε στη γραμματεία του δυτικού κόσμου».

³⁹ 43W: «*Εχυνε ο φαλλός σαν γαιδάρου βαρβάτου καλοφαγωμένου*»

⁴⁰ Σύμφωνα με τον Kirkwood, G.M. *Early Greek Monody: The history of a poetic type* («Archilochus and the beginning of extant Lyric Poetry», Cornell Studies in classical philology, 1974,) αν ο Αρχίλοχος είχε τρέξει μακριά, δεν θα είχε χρόνο να βρει ένα μέρος να αφήσει την ασπίδα του (σε έναν θάμνο).

⁴¹ D. Obbink, Παν/μιο Οξφόρδης («Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.)

Αχιλλέα (σα να λέει «στους συντοπίτες του Παριανούς ότι μπορεί να μην πετύχαμε σήμερα, αλλά θα πετύχουμε αύριο»⁴²).

Ποιήματα για την Πάρο και τη Θάσο (21W, 22W, 102W, 116W, 228 W)

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτή η κατηγορία των ποιημάτων αντανακλά σε κάποιο βαθμό την πραγματικότητα, φυσικά από την πλευρά του Αρχίλοχου. Ο Αρχίλοχος περιγράφει την Πάρο και τη Θάσο ως φτωχά και καθόλου γοητευτικά μέρη. Ωστόσο, υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι στον καιρό του αυτά τα δυο νησιά δεν ήταν τόσο φτωχά όσο τα περιγράφει,⁴³ ειδικά η Θάσος, στην οποία εντόπισε καταφύγιο κάθε απογοητευμένος Έλληνας (105W). Αλλά και για την Πάρο η εικόνα έχει διαφοροποιηθεί τελευταία: δεν ήταν φτωχή, απεναντίας φαίνεται πως υπήρξε πολύ ισχυρή, και ακριβώς γι' αυτό ξεκίνησε την κατάκτηση του Βόρειου Αιγαίου, ιδρύοντας μόνη της μια αποικία.⁴⁴ Παρά ταύτα, ακόμη κι αν η εικόνα που παρουσιάζει ο Αρχίλοχος είναι υποκειμενική, παραμένει το γεγονός ότι τα ποιήματα εκφράζουν την προσωπική του στάση απέναντι στην πόλη του. Ίσως δεν μπορούμε να πληροφορηθούμε για τη Θάσο ή την Πάρο, αλλά μπορούμε να πληροφορηθούμε για τα αισθήματα του ποιητή απέναντί τους.⁴⁵

Ποίημα 295 W (μη διασωθέν)

Το ποίημα αναφέρεται, χωρίς όμως να παρατίθεται, από τον Κριτία, με την επισήμανση ότι σ' αυτό ο Αρχίλοχος δηλώνει πως η μητέρα του ήταν η Θρακιώτισσα δούλη Ενιπώ. Η υπόθεση δεν μοιάζει απίθανη, αφού υπολογίζεται ότι θα υπήρχαν πάνω από 1000 δούλες από τη Θράκη στη Θάσο, όπου είχε πάει ο πατέρας του με την πρώτη αποικιακή αποστολή. Ωστόσο, η απόπειρα διερεύνησης της περίπτωσης της μητέρας του Αρχίλοχου περιλαμβάνει πολλές δυσκολίες, αφού κανένας σχετικός στίχος δεν έχει επιβιώσει. Συνεπώς, δεν υπάρχει κάποιο ισχυρό στοιχείο που να υποστηρίζει τον ισχυρισμό ότι η μητέρα του ήταν δούλη. Απεναντίας, υπάρχουν αναντίρρητες ενδείξεις για ευγενή καταγωγή από την πλευρά του πατέρα του. Είναι, λοιπόν, πιθανό το όνομα «Ενιπώ» (που ανακαλεί τη λέξη «ένιπή» που σήμαινε προσβολή) να είχε επινοηθεί από κάποιον εχθρό του ποιητή ως παρατσούκλι και ο Αρχίλοχος να συμπεριέλαβε τα λόγια του. Θεωρείται γενικότερα πως ο Αρχίλοχος ανήκε σε κύκλο αριστοκρατών, προς τους οποίους και απευθύνει τα ποιήματά του.⁴⁶ Αυτό ηχεί λογικά, καθώς ο Αρχίλοχος τέθηκε επικεφαλής οικιστικής αποστολής, ενώ άλλωστε οι ποιητές γενικότερα ανήκαν σ' αυτήν την τάξη. Ενδιαφέρον έχει πάντως η συμβολική προσέγγιση του όλου

⁴² D. Obbink, ό.π.

⁴³ Rouilloux, J. *Archiloque et Thasos: Histoire et poesie*, Geneve, 1963

⁴⁴ Κατά τη Φ. Ζαφειροπούλου («Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.), η διαπίστωση οφείλεται στα ευρήματα των πρόσφατων ανασκαφών, που αποκάλυψαν μια μεγάλη στήλη με καθιστή ένθρονη μορφή από το 700 π.Χ. σε μάρμαρο, πράγμα πολύ σπάνιο, αφού εκείνη την εποχή δούλευαν κυρίως σε μαλακή ύλη, από μία μεγάλη κατηγορία αγγείων του έβδομου αιώνα που αποδείχθηκαν Παριανά, ενώ θεωρούντο Μηλιακά, και έδειξαν την ύπαρξη Παριανής κεραμικής με μεγάλη ακτίνα κίνησης στο Αιγαίο, από δυο εξαιρετικούς αμφορείς που απέδειξαν ότι ήδη από τη γεωμετρική εποχή η Πάρος ήταν καλλιτεχνικό κέντρο, κ.ά.

⁴⁵ Κάτι ανάλογο θα μπορούσε να είναι το ποίημα του Σεφέρη «Ο τόπος μας είναι κλειστός» (*Μυθιστόρημα Ι'*, 1935), όπου παρουσιάζει την Ελλάδα ως μια σκυθρωπή χώρα με χαμηλό ουρανό.

⁴⁶ E. Bowie («Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.), που εκτιμά ότι τα ονόματα που αναφέρει ο Αρχίλοχος ανήκουν στην ελίτ (Περικλής, Αισιμίδης, Γλαύκος, Αρχηνακτίδης, κλπ.) Ανάλογη και η διαπίστωση του Σκιαδά, *Αρχαϊκός λυρισμός Ι*, σ. 111).

ζητήματος, σύμφωνα με την οποίαν «ενώ ο πατέρας του είναι θεμελιωτής της θυγατρικής πόλης Θάσου και συνεπώς αναγνωρισμένος ήρωας στην κοινωνία, η μητέρα του, η Ενιπώ, είναι η προσωποποίηση του υβριστικού είδους, της βωμολοχίας. Με άλλα λόγια ο πατέρας και η μάνα, οι συστατικοί τους ρόλοι, συμβολίζουν τη διττή προσωπικότητα του Αρχίλοχου»⁴⁷

Ποιήματα επίθεσης σε φίλους

Ακόμη και ο Λυκάμβης (υπαρκτός ή όχι) ήταν φίλος του Αρχίλοχου πριν γίνει εχθρός του. Είναι εξαιρετικά πιθανή η περίπτωση κάθε άτομο υβριζόμενο από τον Αρχίλοχο να υπήρξε φίλος του.⁴⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι το ποίημα 79aD (*κύματι πλαζόμενος...*), στο οποίο η οργή του Αρχίλοχου και η διάθεση εκδίκησης κλιμακώνεται σε κατάρρα, αφορά έναν πρώην σύντροφο (*τὸ πρὶν ἑταῖρος ἑὸν*), για τον οποίον εύχεται μαρτυρικό θάνατο,⁴⁹ αφού *ἠδίκησε και ἐπ' ὀρκίοις ἔβη*. Θα ήταν παράλογο να υποθέσουμε ότι αυτό το ποίημα δεν εκφράζει τα πραγματικά αισθήματα του Αρχίλοχου. Ο ποιητής μοιάζει να πιστεύει αυτό που ξεκάθαρα διατυπώνει σε ένα από τα ποιήματά του: «ἐν δ' ἐπίσταμαι μέγα, τὸν κακῶς μ' ἔρδοντα δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς»: «Ένα πράγμα ξέρω καλά: να επιστρέφω ανοιχτές τις πληγές που μου ανοίγουν» (126W). Βεβαίως, επρόκειτο για αντίληψη κοινή στον καιρό του, ενώ, όπως είπαμε, ο ίαμβος ήταν ένα είδος «τελετουργικής αισχρολογίας», αλλά και δραματοποίησης τρόπον τινά των κοινωνικών συγκρούσεων. Έτσι, παρότι φαίνεται πιθανό να ήταν ο Αρχίλοχος οργίλο και εκδικητικό άτομο (εκφράζοντας πάντως την πίστη σε αρχές και την ανάγκη τήρησης των υποσχέσεων), καθότι δεν μοιάζει λογικό να παρουσίαζε στους συγχρόνους του (και να κληροδότησε στους μεταγενέστερους) μια εικόνα αντίθετη από την πραγματική, ωστόσο, εντέλει φαίνεται πως δεν είναι εύκολο να διαχωριστεί ο ποιητής από το μέσον που χρησιμοποιούσε, τον ίαμβο (αλληλεπίδραση, αλληλοδιαμόρφωση).⁵⁰

Άλλες πληροφορίες για τη ζωή του Αρχίλοχου

Στα ποιήματα 1W, 2W ο Αρχίλοχος μιλά για τον τρόπο ζωής του, που ουσιαστικά καταναλώθηκε στον πόλεμο και εκφράστηκε στην ποίηση.⁵¹ Είναι σχεδόν κοινώς παραδεκτό ότι ο Αρχίλοχος ήταν επαγγελματίας στρατιώτης, μισθοφόρος. Φυσικά, δεν υπάρχει απόλυτη απόδειξη ούτε γι' αυτό. Αλλά είναι υπεράνω πάσης αμφιβολίας ότι ο Αρχίλοχος πέρασε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του ως στρατιώτης.⁵² Έτσι, αυτά τα

⁴⁷ (Nagy, G., Παν/μιο Χάρβαρντ, «Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.).

⁴⁸ Σύμφωνα με τον Nagy («Iambos: Typologies of invective and praise», *Arethusa* 9, 1976), η ύβρις και ο έπαινος συνδέονται στην καταγωγή τους (*κωμωδία, εγκώμιον*), όπως και στη λειτουργία του ίαμβου. Ο D. Clay, Παν/μιο Βόρειας Καρολίνας («Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.) θεωρεί ότι «η αισχρολογία του Αρχίλοχου που μας οδηγεί ευθέως στην κωμωδία είναι κάτι που ταιριάζει σε μια γιορτή του Διόνυσου, ο οποίος ονομαζόταν Ελευθέριος, Λυαίος, ο ελευθερωτής».

⁴⁹ «...Να μην ξέρει πού να βάλει τις συμφορές του και για να φάει, να ζυμώνει τη σκλαβιά του. Παγωμένο να τον βρουν: αποικία φυκιών, θανατηφόρα μονομαχία δοντιών. Σαν το σκυλί να τρέμει, ξερασμένος από το κύμα στην πιο άγρια ακτή και να ξερνάει κύμα...» (Μτφ. Γ. Μπλάνας).

⁵⁰ Nagy, «Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.

⁵¹ 1W: «Ο ενύαλιος Άρης είναι ο ρήγας μου, δικός του είμαι στρατιώτης, όμως κι οι Μούσες μου εμπιστευτήκαν τα πρόσχαρά τους δώρα!» (Μτφ. Ι. Κακριδής), 2W: «Είναι ψωμί μου το δόρυ, κρασί ισμαρικό μου το δόρυ. Όλ' απ' αυτό. Για να πιω, πάνω στο δόρυ ακουμπώ.» (Μτφ. Θρ. Σταύρου)

⁵² Κατά τον D. Tandy (Παν/μιο Τενεσί, «Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.), «ίσως να κινήθηκε νότια και να έγινε μισθοφόρος διαφόρων, πιθανότερο του Φαραώ της Αιγύπτου που ως γνωστόν απασχολούσε

ποιήματα εμφανώς αντανακλούν μια καίρια πλευρά της ζωής του. Μπορούμε να πούμε ότι το πλέον αυτοβιογραφικό ποίημα είναι το πρώτο (1W), στο οποίο ο Αρχίλοχος ορίζει τον εαυτό του τόσο ως ποιητή όσο και ως στρατιώτη.⁵³ Αυτές οι δυο, εξωτερικά αντιφατικές, ιδιότητες / δραστηριότητες στην αλληλεπίδρασή τους φωτίζουν την προσωπικότητα του Αρχίλοχου.

Ένα ακόμη στοιχείο που ενισχύει τον προσωπικό χαρακτήρα της αρχιλόχειας ποίησης είναι το γεγονός ότι σ' αυτήν εμφανίζονται υπαρκτά πρόσωπα, φίλοι του ποιητή. Έτσι, υπάρχουν επικλήσεις του Γλαύκου, φίλου και συμπολεμιστή του, η ύπαρξη του οποίου επιβεβαιώνεται από επιγραφές που βρέθηκαν στη Θάσο (επιτύμβιο Γλαύκου).⁵⁴ Ο Περικλής, τον οποίον ο Αρχίλοχος επικαλείται στο ποίημα 13W, ήταν ο κουνιάδος του. Άλλωστε, ο Αρχίλοχος συνέθετε τα ποιήματά του για να τα παρουσιάσει σε ομάδα φίλων του, όπου πρόσωπα και καταστάσεις ήταν αναγνωρίσιμα. Ο κόσμος του δεν ήταν η σύνολη κοινωνία της Πάρου ή της Θάσου, αλλά αυτός ο κύκλος των φίλων (ή των εχθρών).

Ο Αρχίλοχος ασχολήθηκε με τα ζητήματα της πόλης, παίρνοντας μέρος στον αποικισμό της Θάσου, ένα θέμα επανερχόμενο στην ποίησή του, όπως είπαμε. Ο προσωπικός χαρακτήρας αυτών των ποιημάτων είναι πέραν πάσης αμφιβολίας. Ο Αρχίλοχος συνέδεσε τη δική του μοίρα με αυτήν της πόλης του.

Τέλος, η αναφορά του σε ποικίλους τόπους οδήγησε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε πολυταξιδεμένος, κυρίως μέσα από τη στρατιωτική του ζωή, αλλά όχι μόνο. Στα ποιήματά του αναφέρονται, εκτός από νησιά του Αιγαίου, μέρη της Θράκης, της Ασίας και της Μαύρης Θάλασσας, της Νότιας Ιταλίας και Σικελίας (π.χ. Κάτω Ιταλία 22W, Τήνος 105W...)⁵⁵ Παρ' όλ' αυτά, δεν είναι απαραίτητο να δεχθούμε ότι είχε επισκεφθεί όλα τα μέρη που αναφέρει σ' αυτά, καθώς και κάποια από αυτά ήταν διάσημα.

Οι αντιλήψεις του Αρχίλοχου για τη ζωή – Ιδεολογία – Προσωπικότητα

Οι επιφυλάξεις που εκφράσαμε μέχρι τώρα για την αντιστοίχιση ανάμεσα στο έργο του ποιητή και την προσωπικότητά του ισχύουν και σε ό,τι αφορά την αντίληψη των αντιλήψεών του, μολονότι στην περίπτωση αυτή τα πράγματα μοιάζουν ευκολότερα, καθώς, όπως ήδη αναπτύξαμε σχολιάζοντας επιμέρους αποσπάσματα και παρά τις

Έλληνες Ίωνες. Γνώριζε πολύ καλά τον κόσμο. Μια ματιά στην ποίησή του που επέζησε αποκαλύπτει πλατιά γνώση του κόσμου της Μεσογείου.»

⁵³ Ο Tandy (ό.π.) εκτιμά ότι είναι περισσότερο ναυτικός παρά πολεμιστής, αν και ασφαλώς ήταν και το δεύτερο, καθώς είχε ευρείες γνώσεις για τη ναυσιπλοΐα. Περιγράφει τη ζωή του φρουρού, τη σκοπιά, τα σημάδια του καιρού, γνωρίζει την τεχνική γλώσσα, τους όρους για το φορτίο, τα είδη ιστίων και άλλα.

⁵⁴ Οι Γάλλοι ανασκαφείς στη Θάσο τη δεκαετία του 1950 ανακάλυψαν ένα επιτύμβιο μνημείο στην αγορά αφιερωμένο στον Γλαύκο, γιο του Λεπτίμνου, που χρονολογείται στα 600, και δείχνει ότι ο Γλαύκος πρέπει να ήταν πολύ σημαντικό πρόσωπο στην κοινωνία της Θάσου και εικάζουμε πως όπως τον παρουσιάζει ο Αρχίλοχος σε ένα απ' τα αποσπάσματά του ήταν στρατηγός που ηγείτο των δυνάμεων της Πάρου όταν κατέκτησαν τη Θάσο.

⁵⁵ Ο Lesky (*Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, σ. 175) εκτιμά ότι ίσως είχε ταξιδέψει περισσότερο απ' όσο μπορούμε να φανταστούμε, ενώ ο Tandy (ό.π.) θεωρεί ότι έχει γνωρίσει τα μέρη που αναφέρει, υποθέτοντας ότι ίσως συμμετείχε σε κάποιο εγχείρημα αναζήτησης πρώτων υλών ή/και ότι είχε λάβει μέρος σε εμπορικές αποστολές ή σαν στρατιώτης στη φρούρηση των πλοίων.

διατυπωμένες και επ' αυτού αμφιβολίες, λογικά ο ποιητής εκφράζει με την ποίησή του (και) τις προσωπικές του αξίες.

Η αβεβαιότητα της ζωής, η ασημαντότητα του ανθρώπου μέσα σ' έναν τεράστιο κόσμο που κυβερνάται από τους θεούς είναι η δεσπόζουσα ιδέα στην ποίηση του Αρχίλοχου και προφανώς στο μυαλό του (παρόλο που μια τέτοια αντίληψη μοιάζει περισσότερο με πρακτική στάση παρά με φιλοσοφική θέση). Ήταν ο άνθρωπος της αρχαϊκής εποχής, που τον απασχολούσε το «εγώ», το «εδώ» και το «τώρα».⁵⁶ Συμβούλευε υπομονή στις κακοτυχίες: το γεγονός ότι η χαρά και η λύπη εναλλάσσονται φέρνει αβεβαιότητα στην τέρψη, αλλά παρηγοριά στη θλίψη (128W, 130W, 13W).

Ο Αρχίλοχος τολμά να διατυπώσει εντελώς καινούργιες αξίες και να προκαλέσει εγκατεστημένες απόψεις («ού φιλέω μέγαν στρατηγόν», 114W).⁵⁷ Εκφράζει όχι την ηρωική αλλά την ανθρώπινη οπτική για τη ζωή και τον θάνατο. Προτιμά να τονίσει την αρνητική παρά τη θετική όψη της ζωής. Εξάλλου, η εποχή του ήταν σκληρή. Μιλά για τις άτυχες στιγμές του πολέμου, της ειρήνης, του έρωτα (5W, 13W, 193W). Και το πιθανότερο είναι ότι μιλά για την έκβαση μιας άτυχης αγάπης στη δική του ζωή. Σ' αυτήν την νέα προσωπική ποίηση οι σκέψεις σημαίνονται άμεσα. (Αυτό ισχύει τουλάχιστον για την ελεγειακή, αν όχι για την ιαμβική – ποίηση, αν και για πολλούς μελετητές μια τέτοια διάκριση δεν υφίσταται.) Σε μεγάλο βαθμό ο Αρχίλοχος εξέφρασε ιδέες και συναισθήματα της εποχής και της κοινωνίας του, απεικονίζοντας την μόλις εγεργμένη ανθρώπινη προσωπικότητα.

Επιλογικά

Ποιος ήταν τελικά ο Αρχίλοχος; Ένας άντρας που κυμάνθηκε μεταξύ τρυφερότητας και επιθετικότητας, φιλίας και έχθρας, αγάπης και μίσους, δουλείας και αριστοκρατίας, Πάρου και Θάσου, ποίησης και πολέμου, δειλίας και θάρρους, επικής παράδοσης και λυρικής σύνθεσης, ατομικότητας και κοινότητας; Πώς, αλήθεια, θα απαντήσουμε τα ερωτήματα που «ένα πρόσωπο σκιά» και «τρεις εκατοντάδες αποσπάσματα»,⁵⁸ εξακολουθεί να προκαλεί στην εποχή μας;

Εντέλει, θα τολμούσαμε να πούμε ότι στην ποίησή του φανερώνεται σε μεγάλο βαθμό ο εαυτός του, αφού δεν θα ήταν λογικό, παρά τις επιμέρους επιφυλάξεις, να εξοβελίσουμε εντελώς τον ποιητή από την ποίησή του, αλλά και η εποχή του. Ο Αρχίλοχος ήταν ένας άντρας του 7^{ου} αι. π.Χ., «μια περιπετειώδης, ιαμβική προσωπικότητα».⁵⁹

⁵⁶ Η παρατήρηση ανήκει στον Σκιαδά (που προσθέτει ότι είναι ο πρώτος Ευρωπαίος ποιητής που έστρεψε εκεί την ποίηση, γεφυρώνοντας τον εσωτερικό άνθρωπο με το εξωτερικό γίγνεσθαι), στον οποίον παραπέμπει ο Στέφος, Α. «Βασικές ερμηνευτικές σηματοδοτήσεις στην ποίηση του Αρχίλοχου», *Σεμινάριο 13, Επική και Λυρική ποίηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, 1990, σ. 168. Στο άρθρο αυτό υπάρχει η ανάπτυξη των βασικών αξόνων της αρχιλόχειας ποίησης.

⁵⁷ Με το ποίημα αυτό θραύει την ενότητα εξωτερικής – εσωτερικής ομορφιάς, βασικής στην ομηρική αντίληψη.

⁵⁸ Μπλάνας, Γ. *Αρχίλοχος Ποιήματα και Θρύψαλα*, Μικρός απόπλους, 2001.

⁵⁹ Nagy («Αρχίλοχος ο Πάριος», ό.π.).